

jejich příslušníci zřejmě už kolem roku 1300 př. Kr. dokázali jako dobře vyzbrojení žoldnéři opatřit pevné opěrné body a aktivní spojení.

S velkou destrukcí, k níž podle archeologických nálezů došlo kolem roku 1200 př. Kr. na řecké pevnině, na Krétě a na západním pobřeží Malé Asie (Trója VII, Mílétoš), koresponduje na východě zhruba v letech 1190–1180 sled ničivých pohrom, kterým podlehl nejen chetitská říše včetně svého centrálního, anatolského území, ale i řada dalších oblastí, Kyprem a Kilikií počínaje a střední Sýrií konče. Egypt byl v té době vystaven tlaku bojovných libyjských kmenů, které se nakonec usadily v západní části nilské delty. Faraonská říše se proto za vlády Ramesse III. (kolem 1180–1155 př. Kr.) jen s velkým úsilím dokázala ubránit útokům, které proti ní koalice „mořských národů“ podnikala na souši i na moři, a nejen si dlouhodobě zajistit nadvládu nad jižní Sýrií, ale i udržet některá důležitá kanaánsko-foinická centra od Byblu až po Sidón a Tyros.

Podařilo se to jedině za cenu toho, že se příslušníci „mořských národů“ (Pelištejci, Sikelové a Sardové) v hojném počtu usídlili v kanaánských obcích a městech. Koncem 12. století př. Kr. vybudovala tato silná válečnická vrstva ze svých posádek, které tou dobou už dávno nepodléhaly egyptskému velení, samostatný mocenský systém, zasahující hluboko do kanaánského vnitrozemí. Tam sídlil podle dochovaných svědectví už koncem 13. století, za časů faraona Merenptaha (1213–1203 př. Kr.), kmen jménem Izrael (viz kapitolu věnovanou starověkému Izraeli). Právě útoky „mořských národů“, které ve východním Středomoří vyvrcholily počátkem 12. století př. Kr., přispěly zřejmě ke zničení pracně udržované rovnováhy mezi syrsko-kanaánskými a mezopotámskými městskými státy na straně jedné a aramejskými kočovnými kmeny na straně druhé. Aramejské skupiny se teď mohly zmocnit mnoha větších místních center a založit si vlastní stát. V Sýrii i v Mezopotámii, kde bylo po pádu kassitské dynastie (kolem roku 1150 př. Kr.) centrální babylónské království téměř bezmocné, postupoval tento proces velmi rychle. Teprve na sklonku 10. století zahájila novoasyrská říše dlouhodobý protiútok.

Po všech hrůzách a pohromách – zejména po zhroucení chetitské říše a mocensko-politickém úpadku, který o padesát let později, po násilné smrti Ramesse III., zasáhl i říši faraonskou – se ovšem mnoha místním obcím otevřely zcela nové obzory a volný prostor. Platilo to hlavně pro kanaánsko-foinická přímořská města; pobřežní osady založené v Levantě „mořskými válečníky“, jejichž původní domov ležel kdesi v dalekých, do té doby neznámých oblastech středního či západního Středomoří, jim byly mimořádnou výzvou. Z kontaktů s těmito výbojnými sousedy načerpala kanaánsko-foinická aristokracie v přístavních městech evidentně důležité podněty k novým, do té doby jen stěží myslitelným počínům.

Těmi se proslavilo především městské království sidónsko-tyrské; průzkum nejzápadnější části Středomoří, jemuž se odváží foiničtí mořeplavci, pátrající po cenných surovinách a vzácném zboží, podle docho-

Nové obzory
a volný
prostor

vaných svědectví věnovali už od počátku 11. století př. Kr., by se dal bez výše zmíněného dějinného pozadí jen těžko vysvětlit. Z hlediska těchto důsledků se období ničivých útoků vedených „mořskými národy“ jeví jako etapa významná i v pozitivním smyslu, tj. jako etapa, která umožnila, aby starověké Středomoří, jehož pozvolné otevírání a sjednocování trvalo několik staletí, konečně pevně srostlo s předoasijským kulturním okruhem.

Egejský svět a východní Středomoří

Kolem roku 1200 př. Kr. se důsledky útoků vedených „mořskými národy“, zprvu výhradně ničivé, v egejském prostoru projeví dalekosáhlou zkázou. Téměř ve všech raně řeckých politických centrech, opírajících se o důmyslně organizovanou palácovou byrokracii, vedla tehdejší akutní krize k pohromě. Hloubku tohoto historického zlomu charakterizuje skutečnost, že právě v tomto období zanikla vyspělá písemná kultura spjatá s lineárním písmem B, a je příznačné, že se při tom vytratila i většina politicko-správních pojmů, které jsou doloženy v textech tímto písmem zaznamenaných. Některé výrazy – například *démos/damos* („obec“), *gerúsiá* („rada starších“), *p(t)olis* („tvrz“, „městský stát“), *wastu/asty* („podhradí“) nebo *láos* („lid“) – ovšem přežily. K označení místních dědičných kmenových vládců se v Řecku později užívalo pojmu *gvasileus/basileus*, původně úřednického titulu mykénských vyšších hodnostářů. Termín *vanaka/anaks*, zvučný titul uctívaných palácových panovníků, naproti tomu v kontaktu s „vrchností“ v pozdějších dobách zpravidla sloužil už jen jako zdvořilé formální oslovení.

Z první poloviny 12. století př. Kr. se v archeologickém materiálu dochovaly od jihozápadního Peloponnésu až po Thessalii nepřehlédnutelné stopy válečných nepokojů, destrukcí a přesunů do okrajových oblastí, do té doby osídlených jen řídce. Výtvarné památky pocházející z tehdejší Argolidy, středního Řecka a západního pobřeží Malé Asie zachycují válečné oddíly, jejichž výstroj a výzbroj se jasně liší od vzhladu válečníků mykénských, zato se však shoduje s typologií „mořských válečníků“, vyobrazených v dílech egyptských a předoasijských. Civilizace se v této době na řecké pevnině i v egejském prostoru pozoruhodně proměnila: mykénskou „říšskou kulturu“, velice jednotnou, vystřídala řada menších samostatných výrobních a kulturních společenství. V podstatě lze říci, že zvrát, který na řeckém území a ve východním Středomoří nastal kolem roku 1200 př. Kr., dlouhodobě otevřel nové možnosti menším mocenským útvarům a drobným obcím.

Přestože všechny umělecké dovednosti tehdy zaznamenaly nepřehlédnutelný úpadek, pozdní květy mykénské kultury se v obcích a sídlech vzniklých na troskách vypálených starých paláců – mimo jiné například

Proměny
hmotné
kultury

v Tírynthu – udržely ještě nejméně po celé jedno století. Právě tomuto období je zapotřebí přiznat i značný podíl na vzniku epické mytologické tradice, zrozené ze „vzpomínek“ na zlaté časy, která se pro celé první tisíciletí př. Kr. stala základem řecké identity.

O konkrétních historických událostech této epochy, písemně nedoložené, toho víme jen velmi málo. Nalezený archeologický materiál z doby kolem roku 1000 př. Kr. odráží v hrubých rysech pouze některé základní procesy a tehdejší rámcovou politicko-společenskou situaci. S redukcí územní rozlohy a mocenských prostředků korespondoval vznik společenských struktur, ve kterých centrálně ovládaný řád epochy paláců a úředních archivů vystřídaly menší, přehledně společensky rozvrstvené obce. *Démos* se sdružoval v rodové svazy vedené mocnými válečníky nebo v příbuzenské skupiny zvané „frátrie“, které se mohly sjednocovat do větších, široce rozvětvených celků zvaných „fýly“.

Toto poměrně jednoduché uspořádání hrálo zřejmě významnou úlohu mimo jiné i při migracích: hromadné stěhování z Peloponnésu, zejména z Argolidy a Lakónie, jehož konkrétní příčiny jsou neznámé, uvedlo ještě v pozdně mykénském období (12./11. stol. př. Kr.) do pohybu grecizaci Kypru. Na tento vývoj navázal pak během 11. století sílící populační příliv směřující ze severozápadního Řecka – z okrajových území někdejšího mykénského kulturního prostoru – do pobřežních oblastí Peloponnésu. V soutěži se severozápadním nářečím se přitom dokázal jedině na Kypru a v těžko přístupných končinách peloponnéské arkadské hornatiny udržet dialekt starší, úzce spjatý s úředním jazykem doby mykénských paláců, respektive se zaniklým lineárním písmem B.

V pobřežních oblastech, které tato pronikavá etnicko-jazyková proměna postihla, jistě docházelo i k lokálním zvrátům a ojedinělým pohromám, ale s nezměrnou zkázou mykénských palácových center nemají tyto procesy, ve starších odborných pojednáních interpretované jako velké „dórské stěhování“, nic společného. Dórské osídlení se na bývalém centrálním území mykénské kultury (v Argolidě, na Isthmu a v Lakónii) pevně ustálilo teprve koncem 11. století. Dóřům se poměrně snadno podařilo navázat na bájně tradice raného Řecka a jejich peloponnéský kmenový svaz vynikal obdivuhodně jednotnou vnitřní strukturou. Velkou dóorskou „kmenovou federací“ tvořily dvě skupiny obyvatel: vrstva raně řecké, domácí populace na straně jedné a severozápadní přistěhovalci na straně druhé. Nejvyšší postavení přitom náleželo fýle hyllské, která svůj původ odvozovala od Hylla, syna mytického Héraklea, a jejíž jméno (*Hylleis*) je doloženo na několika místech jadransko-illyrského pobřeží. Z řad jejích příslušníků pocházely – a nárok na hérakleovský rodokmen si činily – veškeré panovnické dynastie a aristokratické rody ve všech později založených dóorských obcích. Můžeme předpokládat, že původ této etablované peloponnéské válečnicko-vladařské vrstvy sahal do časů invazí „mořských národů“.

Jednoduché
uspořádání

Dórové

Z těchto kmenových svazů, které vznikaly hlavně v Argolidě a v Lakónii, vzešly pak v letech 1000–800 př. Kr. dórské osady na Krétě a později i na Kykladách a u jihozápadních břehů Malé Asie.

Do jižní Egeidy zatím v 11. století – ještě předtím, než se Dórové rozšířili na Peloponnésu – ze středního Řecka čím dál intenzivněji směřovalo takzvané „iónské stěhování“, zasahující přes Kyklady až k západnímu pobřeží Malé Asie. Iónové tak pronikli do prostoru, který ve druhém tisíciletí př. Kr. ovlivňovala krétsko-mínójská a později raně řecká, mykénská kultura; významné íonské obce vznikly v Mílétu, Efesu, Kýmé, Kolofónu i na ostrovech Chios a Samos. Po pádu chetitské říše se osadníci nemuseli z maloasijského vnitrozemí obávat žádných silných protivníků. Podle pozdější tradice hrály už během tohoto stěhování důležitou úlohu Athény. Jisté je, že athénsko-attické politické centrum – mykénské opevněné panovnické sídlo na athénské akropoli – bylo destrukcemi a pohromami 13. až 12. století postiženo mnohem méně než velké paláce na Peloponnésu a v sousední Boiótii.

Právě na území íonských osad je možno pozorovat (stejně jako brzy nato během dórizace Kréty), jakou měrou se na kolonizaci podílely rodové svazy vzniklé na řecké pevnině v pozdně mykénském období. Z pozdějších svědectví vyplývá, že nejméně jedna z kolonií zřízených tím či oním svazem zpravidla nesla jméno některé staroathénské fýly. Z toho lze téměř s jistotou vyvodit, že vznik těchto nových obcí koordinovaly skutečně právě Athény; výrazné shody mezi Athénami a íonskými *poleis* ostatně panovaly i v jazyce, v kalendáři a v kultuře obecně.

Severně od íonských osad proběhla potom v 9./8. století kolonizace další, tentokrát aiolská, která vycházela hlavně z Thessalie a osídlila nejen velký ostrov Lesbos, ale i severozápadní pobřeží Malé Asie (včetně Tróady). Vznikly tu obce jako Smyrna, Assos nebo Mytiléné, které v pozdějších dějinách řeckého světa sehrály svébytnou úlohu. Výzkumy (mimo jiné např. průzkum starověké Smyrny) ukázaly, že se v maloasijských řeckých osadách, chráněných před vnitrozemským obyvatelstvem postupně čím dál mohutnějším opevněním, brzy vyvinul typ samostatné, sebevědomé obce, spoléhající na své vlastní síly. Proto se – vedle tradiční monarchie a více či méně početné aristokratické rady – mohly v těchto centralizovaných opevněných *poleis* po skončení první, konsolidační etapy rychle vytvořit obecní instituce, oprávněné spolurozhodovat o veřejných věcech.

Při pohledu na „iónské stěhování“ a na námořní expanzi peloponnéských Dóřů můžeme tedy zřejmě jen stěží mluvit o tom, že v postmykénském období, během tzv. „temných staletí“, celé Řecko upadlo do hluboké chudoby a izolace. Velkolepý archeologický materiál z naleziště v Lefkandi na ostrově Euboia, kde v 11./10. století prosperovalo kvetoucí centrum, v každém případě dokládá, že obchodní styky mezi tímto územím a levantským pobřežím nikdy neustaly. Odvážní eubojsí námořníci, podporovaní

Aiolská
kolonizace

Svět řeckých států a jejich sousedů v 5. století př. Kr.

svým vlivným ostrovním státem, dokázali už v 9. století nejen získat mocenskou převahu v centrální Egeidě, ale mimo jiné i vybudovat několik obchodních stanic v severní Sýrii při ústí řeky Orontés (Al-Miná, Tell Sukas): právě tam (anebo na Kypru, ale rozhodně v rámci úzkých řecko-semitských – resp. řecko-kanaánských – kontaktů) se nejspíš krátce před rokem 800 zrodil geniální vynález fonetického abecedního systému, který se opíral o kanaánsko-foinické souhláskové znaky a jemuž se bylo možno

snadno naučit. Toto písmo – které v zásadě počítalo i s významotvornou funkcí samohlásek – se už počátkem 8. století v několika verzích rozšířilo po celém řeckém světě a proniklo i do kultur sousedních, na západ i na východ: písmo a písemná kultura, na něž měla do té doby monopol privilegovaná elita úředníků, kněží a učenců, se tak postupně staly téměř samozřejmým společným majetkem širokých společenských vrstev.

Díky své přístupnosti a snadnosti skýtala fonetická abeceda znamenité předpoklady k tomu, aby se hrdinské básnictví a s ním spojený mytologický obraz světa, zatím předávané jen ústně, mohly konečně zachytit písemně; příznačné je, že hexametrický básnický jazyk, který k písemnému záznamu posloužil, měl blízko k iónštině a aiolštině. Hned první kroky, které byly v tomto směru podniknuty, otevřely zcela nové možnosti narativní struktury a obsahovému propojení jednotlivých mytologických okruhů. Vyvrcholením tohoto vývoje jsou pak mistrovské homérské eposy *Ílias* a *Odysseia* (vytvořené kolem roku 700 př. Kr.). Na celý tento proces zřejmě podnětně působila i určitá znalost bohatého literárního dědictví orientálního kulturního okruhu a orientálních bájí, i když nelze říci, že by předasijská písemná kultura a školská vzdělanost měla na homérskou hrdinskou epiku vliv hluboký a pronikavý. Jiný už je případ *Theogonie* boiótského básníka maloasijsko-iónského původu Hésioda, který řecké báje a tradice (počátkem 7. stol. př. Kr.) včetně celé řady specifických detailů začlenil do

kosmologických představ založených na tradici churritsko-četitské. Přijímání východních námětů a představ se ostatně v Řecku zdaleka netýká jen doby Hésiodovy a výtvarného umění raného a vrcholného archaického období: významná literární díla Východu – například klasický babylónský epos o Atrachasisovi nebo „román“ o Achikarovi (Aba-Enlil-dári) – prokazatelně ovlivňovala řecký myšlenkový svět ještě v 5. a 4. století.

Písmo
a básnictví